

Васіль ЖУРАЎЛЁЎ

ЛІТАРАТУРНА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНАЕ СЛОВА ЯКУБА КОЛАСА ПРА МОВУ І ПІСЬМЕННІЦКАЕ МАЙСТЭРСТВА

Беларуская гуманітарная думка апошнім часам шмат у чым узбагаціла свой навукова-тэарэтычны патэнцыял, прыкметна расшырыла і паглыбіла позірк на шэраг складаных, супярэчлівых і нярэдка ахутаных флёрам празмернай суб'ектывізацыі і адвольнай трактоўкі праблем. Аднак многія пытанні, пункцірна акрэсленыя ў творах Янкі Купалы і Якуба Коласа, па-ранейшаму знаходзяцца ў кантэксце надзённых, важных, запатрабаваных сёння і адначасова скіраваных у вялікі гістарычны час праблемных задач. У ліку іх – пытанні мовы і пісьменніцкага майстэрства.

Літаратурнае майстэрства, як лічыць Якуб Колас (мы будзем звяртацца тут менавіта да яго публіцыстычнай і крытычнай спадчыны), не нейкім бакавым, ускосным, а галоўным, вырашальным чынам абумоўліваецца і вызначаецца тым, як і ў якой ступені валодае пісьменнік моўнымі скарбамі. Каб пераканацца ў гэтым, дастаткова спыніць увагу хоць бы на такіх яго літаратурна-публіцыстычных артыкулах, як «Мова М. Лынькова па раману “На чырвоных лядах”» (1934), “Шануйце і любіце сваю родную мову” (1947), “За высокую ідэйнасць і мастацкую дасканаласць” (1949), “Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову” (1950), “Аб літаратурнай працы” (1954), “Літаратурная учеба” (1934), “Писатель и его работа” (1955).

Мову як літаратурна-мастацкую з'яву Якуб Колас бачыць у надзвычай шырокім і шматстайным спектры яе праяў – слоўнікавага запасу, сінтаксічнай будовы, рытмічнага ладу, фанетычнай адметнасці... “Як можна выказаць думку ці абмяляваць чалавека, калі ўвесь моўны запас пісьменніка не перавышае сотні слоў, а некаторыя з іх ён ужывае ў значэнні, зусім супрацьлеглым іх сапраўднаму сэнсу!”* – не без іроніі заўважае Якуб Колас у артыкуле “Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову”. У гэтай і іншых коласаўскіх публікацыях гаворыцца пра важнасць выбару і запатрабаванасць літаратурна-грамадскім часам тэмы, актуальнай сацыяльна-псіхалагічнай праблемы, пра неабходнасць грунтоўнага ведання пісьменнікам жыццёвага матэрыялу і глыбіню народнай душы. Але зноў такі праблема майстэрства, моўнай культуры і літаратурнай тэхнікі звычайна вылучаецца аўтарам буйным планам і часта падкрэсліваецца як ключавая, дамінантная задача ў пісьменніцкай працы.

І тут мэтазгодна заўважыць, што ў такой настойлівай, паслядоўнай арыентацыі пісьменніка на авалоданне моўна-стылёвым інструментары-

* Колас, Я. Збор твораў : у 12 т. / Я. Колас. – Мінск, 1964. – Т. 11. – С. 433. Далей спасылкі на гэтае выданне даюцца ў тэксце з пазначэннем тома і старонкі ў дужках.

ем, літаратурнай тэхнікай (а ў шырокім значэнні слова – унутранымі законамі мастацкасці) у невялікай ступені выяўлялася грамадзянская мужнасць і смеласць Якуба Коласа. Не трэба забываць, што пераважная большасць названых тут коласаўскіх артыкулаў напісана ў такі час, калі ставіць у пазітыўным ацэнным плане мастацкую форму або мастацкі прыём паперадзе ідэі ці ідэалагічнага фактару было не толькі непажадана, а проста небяспечна. Пасля татальнага разгрому фармальна-стыльовага кірунку ў рускім літаратурназнаўстве пад назвай ОПОЯЗ, куды ўваходзілі такія вядомыя літаратурназнаўцы, як В. Жырманскі, Б. Шклоўскі, Ю. Тынянаў, Б. Тамашэўскі, Б. Эйхенбаум і іншыя, шырокі фронт паспяхова распачатых даследчыцкіх работ тут быў прыпынены ці максімальна звужаны і фактычна зведзены да поўнага адмаўлення колькі-небудзь самастойнай функцыі фармальнага элемента ў мастацкай структуры твора.

Якуб Колас, як можна меркаваць, падобны стан рэчаў не прымаў, хоць і адкрыта, на поўны голас сказаць пра гэта далёка не заўсёды было проста. І ўсё ж, аддаючы пэўную даніну афіцыйным канонам часу, ён амаль у кожным сваім вусным і друкаваным крытычным і літаратурна-публіцыстычным выступе знаходзіў магчымасць нагадаць, што без належнага авалодання мовай у яе шматстайных лексічных і стыльва-жанравых праявах няма і не можа быць пісьменніка, нават калі той дзесьці і спадзяецца вылучэннем на прэс-план ідэалагічнай тэндэнцыі або нейкай актуальнай тэмы колькі-небудзь трывала і прадуктыўна сцвердзіць сябе і сваё мастацкае крэда ў літаратуры.

Так, напрыклад, маючы на ўвазе раманы “Язэп Крушынскі” З. Бядулі, “Вязьмо” М. Зарэцкага і іх ацэнку ў літаратурнай крытыцы, Я. Колас у артыкуле “Літаратурная учеба” (напісаны ў 1934 г. і змешчаны ў “Літаратурнай газете”) заўважае: “Правда, кое-что писалось о книгах М. Зарецкого и З. Бядули... Их рассматривали преимущественно с точки зрения идеологической ценности. Но ведь одно идеологическое наполнение не исчерпывает и не определяет качества художественной стороны произведения (вылучана намі. – В. Ж.). Нужен более глубокий, более всесторонний и внимательный критический разбор произведения, чтобы автор в результате разбора увидел свои ошибки и свои достижения” (11, с. 85).

Нешта падобнае можна прачытаць і ў артыкуле Я. Коласа “Аб літаратурнай працы”. Тут ён робіць даволі рэзкі заклік у адрас беларускай крытыкі, якая, будучы захопленай “агульным уздымам прозы, абышла пытанні майстэрства яе”. На яго думку, у першую чаргу варта было б пагаварыць пра тое, што “нават у лепшых з

празаічных твораў выразна відаць сляды спешкі. Яны праяўляюцца перш за ўсё ў расцягнутасці, празмернай дэталізацыі другарадных з’яў, у неахайных адносінах да мовы. Дыялог часам ідзе ўхаластую, не прасоўваючы ўперад дзеяння, не раскрываючы характару і падзеі” (11, с. 540).

Дарэчы, Якуб Колас нідзе залішне не завастрае ўвагу на пісьменніцкіх недахопах, у той або іншай ступені звязаных з праблемна-тэматычнымі альбо ідэалагічнымі момантамі літаратурнага твора, хоць гэтыя пытанні і не абыходзіць. А вось структура мастацкага твора і яе найбольш істотныя эстэтычныя аспекты выяўляюць у Я. Коласа цікавасць у падкрэсленых і акцэнтаваных формах заўваг, адметных спосабах аргументацыі і нават у самой танальнасці аўтарскага голасу. Прафесійны ўзровень крытыка і літаратурназнаўца Я. Колас найперш таксама вызначае і ацэньвае высокай мерай яго ўмення і падрыхтаванасці раскрываць непаўторны і глыбінны характар творчай індывідуальнасці пісьменніка і яго моўна-стыльвай мастацкай палітры.

Нярэдка ён падказвае пісьменніку і крытыку шляхі-дарогі, літаратурныя прыклады, на якіх можна было б з карысцю павучыцца. Вось хоць бы такая яго думка-парада, выказаная ў артыкуле “Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову”: “Вельмі паказальнай у адносінах моўнай дбайнасці, чыстаты, цікавай пабудовы сказаў з’яўляецца пісьменніцкая работа Кузьмы Чорнага. Літаратурная спадчына гэтага, так рана памёршага, мастака патрабуе самай пільнай увагі з боку як літаратурнай моладзі, так і сталых пісьменнікаў. Там ёсць шмат чаму павучыцца: пісьменнік умеў адкрыць новае гучанне слова, умеў выказаць усё, што турбавала яго, з вялікай дасканаласцю” (11, с. 433).

Даволі высока ацэньвае Я. Колас і моўна-стыльвае майстэрства М. Лынькова. Паводле яго слоў, гэты пісьменнік валодае “вялікім моўным запасам” і “карыстаецца ім часамі так, што дэталі ў творы зіхацяць паўнатаю і чыстатаю адшліфоўкі”. Зусім побач, аднак, з такім ухвальным ацэнным меркаваннем Я. Колас лічыць патрэбным адкрыта сказаць і тое, што М. Лынькоў “пачынае часамі ўжываць сваю арыгінальную моўную плынь неразборліва, каламуцка ўласнаю рукою яе паверхню” (11, с. 433).

У многім павучальным для крытыка і літаратурназнаўца з’яўляецца і такі коласаўскі артыкул, як «Мова М. Лынькова на раманы “На чырвоных лядах”» (1934). Тут М. Лынькоў характарызуецца як “выдатны майстар слова”. І гэтыя словы высокай ацэнкі маладога ў той час прэзіка сказаны, безумоўна, ад шчырага сэрца. Але зноў жа поруч з высокім пазітыўным вызначэннем мастацкага таленту пісьменніка Я. Колас

мусіць прызнаць, што М. Лынькоў “не заўсёды ўважна ставіцца да мовы і дапускае шмат ухіленняў ад норм чыстаты мовы”, а гэтым самым прычыняе значную шкоду “мастацкасці свайго бяспрэчна каштоўнага рамана” (11, с. 93 – 97).

Падобных прыкладаў, дзе высокае ўхвальна-пазітыўнае слова і востра-крытычнае ці рэзка-палемічнае меркаванне суседнічаюць і знаходзяцца ва ўзаемадапаўняльнай сэнсавай сувязі, у крытычных і публіцыстычных артыкулах Я. Коласа чытач знойдзе нямала. Так выяўляецца адметнасць метадыкі і метадалогіі падыходу нашага класіка да асэнсавання, вытлумачэння і аналізу літаратурнага твора: не абьесці мастацкія вышыні, але не пакінуць па-за ўвагай і хібы мастацкага твора.

Плэнная традыцыя коласаўскай метадалогіі скіравана і ў сучасны дзень беларускай крытыкі і літаратуразнаўства. Будзем шчырымі і прызнаем, што нам ёсць чаму павучыцца ў Я. Коласа і ў гэтай творчай гуманітарнай галіне, шукаючы найбольш дакладныя і аб’ектыўныя ацэначныя крытэрыі мастацкага слова.

Дарэчы, і ў не заўсёды спрыяльных для шчырай і праўдзівай літаратурнай думкі абставінах Я. Колас імкнуўся падтрымаць высокі грамадскі і эстэтычны статус літаратуры і засцерагчы яе ад кан’юктурных уплываў. Напрыклад, у артыкуле “Развіваць і ўзбагачаць літаратурную мову” можна прачытаць такія словы: “*Метад сацыялістычнага рэалізму дае багацейшыя магчымасці ўсебакова паказаць чалавека нашай эпохі, чалавека-тварца, чалавека-будуўніка камунізма*” (11, с. 430). Але гэта не болей як дэкларацыйная ўступка жорсткаму, драматычнаму часу. А далей пачынаецца сур’ёзная, прынцыповая, скіраваная на паглыблены аналіз размова пра пісьменніцкае майстэрства і самыя тонкія нюансавыя хады мастацкай думкі ў творах М. Лынькова, К. Чорнага, А. Куляшова, П. Броўкі, І. Мележа.

Праўдзівае слова, ісціна, як вынікае з гэтай гаворкі, застаюцца для Я. Коласа вышэйшымі і даражэйшымі за самыя добрыя таварыскія і нават глыбокія сяброўскія адносіны да чалавека. Якуб Колас быў адкрыты і непакісна цвёрды, калі вольна ці міжвольна парушаліся законы мастацкасці. І тады з яго вуснаў можна было пачуць і не заўсёды прыемныя для пісьменніка словы: “*Пісьменнік, які не працуе над мовай, не клапоціцца аб папаўненні сваіх моўных запасаў, можа стаць перад небяспекай апынуцца за дзвярыма літаратуры. Чытаючы творы нашай паэзіі і прозы, часта задумваешся, чаму, разумеючы законы пабудовы твора, знайшоўшы добрую тэму, стварыўшы ў сваім уяўленні някепскія вобразы, вынайшаўшы цікавейшыя лірычныя і рытмічныя хады, – чаму аўтар не падбаў аб тым, што надае і паўнакроўнасць вобразу і свежасць твору, – аб чыстай сакавітай мове?*” (11, с. 432).

Шырокае кола пытанняў пісьменніцкага майстэрства і культуры мовы, якія найчасцей у лакальных формах, эскізна акрэслены ў крытычных і літаратурна-публіцыстычных творах класіка нашай літаратуры як парада ці прафесійны заклік да роздуму і аналітычнай працы, знайшлі больш ці менш грунтоўную рэалізацыю ў мастацкай практыцы і ў шэрагу даследаванняў беларускіх мовазнаўцаў і літаратуразнаўцаў. Дастаткова прыгадаць хоць бы такія з іх, як “*Фанетыка беларускай літаратурнай мовы*” (1989) А. Падлужнага, калектыўная кніга супрацоўнікаў Інстытута літаратуры НАН Беларусі “*Стыль пісьменніка*” (1974), “*Ритмическая организация художественного текста*” (1991) А. Яскевіча, “*Якуб Колас і паэтыка беларускага рамана*” (2004) В. Жураўлёва, “*Празаічны тэкст: Дынаміка рытмавага існавання*” (2003) І. Жука і інш. Знакавай гуманітарнай, культурнай і літаратурна-моўнай падзеяй павінен быў бы стаць дбайна падрыхтаваны навукоўцамі Інстытута мовазнаўства НАН Беларусі шматтомны “*Слоўнік мовы Якуба Коласа*”, выхад у свет якога, на жаль, пакуль што па фінансавых прычынах зацягваецца.

Гэты творчы набытак беларускіх мовазнаўцаў і літаратуразнаўцаў таксама патрабуе адпаведных аналітычных ацэнак і абагульняльных вывадаў. І тады нам стане больш зразумелым, што мы зрабілі і на чым, на якіх прыярытэтных кірунках павінны засяродзіць галоўную ўвагу сёння ці ў найбліжэйшы час.

Як на мой погляд, дык прыярытэты ў нашым літаратуразнаўстве і крытыцы палягаюць сёння ў далейшым заглыбленым асэнсаванні ключавых пытанняў *паэтыкі* і *эстэтыкі* з прыцягненнем праблематыкі, звязанай з шырокім спектрам моўна-выяўленчай палітры найлепшых мастацкіх твораў нацыянальнай літаратуры. Не памылімся, калі скажам, што менавіта такія пытанні сёння найбольш цяжкія і складаныя ў выкладанні літаратуры і засваенні іх школьнікамі і студэнтамі. У гэтым я мог і асабіста пераканацца, працуючы старшынёй ДЭК у педуніверсітэце імя Максіма Танка і з’яўляючыся членам экзаменацыйнай камісіі ў аспірантаў (тэорыя і гісторыя беларускай літаратуры) у Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

На першы погляд можа здацца парадаксальным, што даследчыцкая літаратуразнаўчая думка ў апошнія гады шмат у чым паўтараецца нават у вывучэнні творчасці класікаў, мастацкае слова якіх у кожным новым вітку гісторыі застаецца актуальным, жывым і невычарпальным у змястоўнай духоўна-інтэлектуальнай моцы і шырокіх магчымасцях дэялагізаваць з няспынным рухам жыцця і яго абнаўленчымі працэсамі. Але факт застаецца фактам. І вось тут, як нам уяўляецца, менавіта кардынальны паварот літаратуразнаўства да пытанняў

паэтыкі і эстэтыкі здольны надаць навуцы аб літаратуры новае дыханне і інавацыйную энергію.

Настала пара сур'ёзна падумаць пра напісанне ў найбліжэйшы час калі не разгорнутай *"Гісторыі паэтыкі і эстэтыкі беларускай літаратуры"*, то хоць бы сціслых нарысаў стылёва-жанравага руху ў галіне прыгожага пісьменства. Але найперш павінна добра папрацаваць індуктыўная літаратуразнаўчая тэндэнцыя, каб на поўны голас змагла загаварыць абагульняльная думка.

Добра, напрыклад, што ў Інстытуце літаратуры была ў свой час напісана сур'ёзная, на наш погляд, гісторыка-тэарэтычная праца *"Стыль пісьменніка"*, пра якую мы вышэй узгадвалі. Справядлівая яе аналітычная характарыстыка: *"У кнізе даследуюцца праблемы стылю ў сучаснай беларускай літаратуры, раскрываецца само паняцце індывідуальнага мастацкага стылю"*. Але ж у актыў даследчыцкай увагі трапілі ўсяго сем, хай сабе і вядомых, знакамітых паэтаў і празаікаў: П. Броўка, М. Танк, А. Куляшоў, П. Панчанка, І. Мележ, І. Шамякін, Я. Брыль.

Безумоўна, нам трэба, не адкладваючы на заўтра, расшыраць прастору даследавання літаратурнага стылю і пісьменніцкага майстэрства. Працы тут багата і на літаратурным полі сівой даўніны, і на літаратурных гонях ХХ ст., і на пакручастых, складаных шляхах і шмат у чым палемічнага, супярэчлівага руху літаратурнай сучаснасці.

Аднак мы цвёрда перакананы, што ў цэнтры нашых найлепшых літаратуразнаўчых сіл, здольных на высокім прафесійным узроўні асэнсоўваць складаную і тонкую матэрыю мастацкасці, на першым плане павінна знаходзіцца літаратурная класіка з яе незвычайна шырокім колам актуальнай праблематыкі і невычарпальным моўным багаццем. Бо толькі дасканалы ведаючы адметнасць *мастацкай прыроды* роднай літаратуры і яе асноватворную класічную галіну, можна выйсці на шырокія абагульненні і належным чынам ацаніць яе ідэйна-эстэтычны ўзровень і духоўна-гуманістычны патэнцыял у кантэксце параўнальна-тыпалагічнага аналізу з іншымі літаратурамі свету. А параўнальна-тыпалагічны аналіз сёння – гэта адна з найважнейшых метадалагічных сістэм літаратуразнаўства.

Цалкам апраўдана, калі мы, даследуючы пытанні пісьменніцкага майстэрства і асаблівасці стылёвай манеры пісьменніка, бяром пад увагу розныя складнікі мастацкай арганізацыі твора і ўлічваем эстэтычны характар усёй яго творчасці. Бадай што аксіяматычнай ісцінай сталі словы: *стыль – гэта чалавек*. Трэба прызнаць слушнай думку С. Андраюка: *"Стыль праяўляецца ва ўсім, у нейкай меры ўключае ў сябе па сутнасці ўсе кампаненты зместу і формы мастацкага твора ці твораў: жанр, сюжэт, кампазіцыю, сістэму вобразаў, эмацыянальную атмасферу, характар апавядальнай манеры, мову з яе сінтаксісам, інтанацыйна-рытмічным ладам,*

лексікай" [1, с. 9]. Аднак нельга не пагадзіцца і з такім меркаваннем: *"Асновай стылю, яго душою з'яўляецца мова. Гэта – кароль на шахматнай дошцы стылю. Няма караля – не можа быць ніякай ігры. Няма мовы – няма пісьменніка"* [2, с. 104].

Першаступенную ролю мовы ў пісьменніцкай працы нязменна падкрэслівае і Я. Колас. Ён лічыць, што найперш у моўна-стылёвай сферы адбываецца выяўленне, станаўленне і фарманне пісьменніка як творчай індывідуальнасці і мастака-прафесіянала. Звернем увагу хоць бы на такое яго меркаванне: *"У літаратурнай рабоце мова з'яўляецца і матэрыялам, і інструментам. Вось чаму кожны пісьменнік павінен дасканалы валодаць сваім інструментам і ведаць уласцівасці матэрыялу, пры дапамозе якога ён перадае і рэзкія рухі характару, і танчайшыя адценні пачуцця. Без гэтага валодання і ведання мы ніколі не будзем майстрамі"* (11, с. 431).

На думку Я. Коласа, у літаратуры нязменна і паслядоўна павінны функцыянаваць абнаўленчы працэс і выяўляць сваю прадуктыўную сілу наватарская тэндэнцыя. Гэтага вымагае сама прырода мастацкага слова, нават калі яно цесна і арганічна злучана з раней назапашаным эстэтычным вопытам і духоўнай традыцыяй. Я. Колас, у прыватнасці, настройвае пісьменнікаў *"смялей ствараць новыя словы і ў патрэбных выпадках звяртацца да запазычання"*. Але ўсе гэтыя захады, на яго погляд, могуць быць карыснымі і эфектыўнымі толькі тады, калі *"перад увядзеннем кожнага новага слова"* пісьменнік з максімальнай паўнатай выкарыстае *"вялікі моўны запас, які незаслужана забыты намі, літаратарамі, і з поспехам ужываецца ў народзе"* (11, с. 430). Безумоўна, гэтыя словы класіка не страцілі актуальнасці і сёння.

Трэба прызнаць, што менавіта на шляхах даследаванняў моўна-стылёвай праблематыкі змога паўней і глыбей раскрываць, умацоўваць і сцвярджаць сваю *навуковую* філалагічную сутнасць і літаратуразнаўства. Дарэчы, у Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы распачата планавае навуковае даследаванне сугучнай і адпаведнай такім патрабаванням тэмы: *"Мастацкі дыялог класікі і сучаснасці: праблемы пісьменніцкага майстэрства"*. Было б, відаць, карысным і сучасным, каб у ключы такой тэматыкі з новым творчым уздымам папрацавалі кафедры мовы і літаратуры нашых рэспубліканскіх ВНУ. Высокапрафесійныя навукова-педагагічныя сілы (і немаля) для рэалізацыі гэтай задачы там ёсць.

Спіс літаратуры

1. Андраюк, С. Да пытання аб індывідуальным стылі пісьменніка / С. Андраюк // *Стыль пісьменніка*. – Мінск, 1974.
2. Федин, К. Писатель, искусство, время / К. Федин. – М., 1973.